
IZGLEDI ZA UTVRĐIVANJE ISTINE I POSTIZANJE POMIRENJA U SRBIJI

VOJIN DIMITRIJEVIĆ

I

Uspostavljanje komisija ili sličnih tela za ustanovljavanje istine i doprinošenje pomirenju uzelo je razmere mode. Od prve takve komisije, one obrazovane u Argentini 1983. godine, osnovane su komisije u raznim zemljama, od kojih su neke poznate a neke uopšte nisu, od kojih se za neke, malobrojne, smatra da su bile uspešne a za većinu da nisu.

Iako se odnose na vrlo različite situacije, može se pretpostaviti da sva ta tela imaju nešto zajedničko. Pored ljudske potrebe da sazna istinu o proteklim događajima ili da se upozna s dotle nepoznatim i sakrivanim činjenicama, koja je bila u osnovi prvog u istoriji zabeleženog takvog poduhvata – onog u Firenci u XIII veku – komisije ove vrste okreću se i budućnosti, odnosno saznanje prošlosti stavljaju u funkciju osiguravanja manje zle budućnosti. One treba na neki način da deluju poučno i da spreče da se njima ustanovljeni događaji ponove, time što bi se na vreme prepoznali prvi simptomi nesreće, uvodi u masovne zločine. Pored toga, njihovi izveštaji treba da umanje nagon za osvetom time što će se bar približno saznati ko je bio žrtva i što će se žrtvama dati drugi oblici zadovoljenja. One treba da ukažu na to ko je bio kriv i da na taj način donekle zamene beskrajna i komplikovana suđenja i da obuhvate one koji su moralno i politički odgovorni ali se ne bi mogli efikasno krivično goniti. Konačno, ako se sazna ko je najverovatniji krivac a ko žrtva, ovoj poslednjoj se može pružiti prilika da prašta znajući kome prašta i šta mu prašta. Tako zajednica treba da postigne relativni mir posle dramatičnih i teških vremena i da spreči da se konflikti jedne generacije prenose na naredne.

Pa ipak, svaka komisija je radila u specifičnim uslovima, koji su izgleda više uslovljavali način i efikasnost rada od prethodno opisanih zajedničkih osobina. Prvi se odnosi na vrstu ranijeg sukoba, koji je prevaziđen ili treba da bude prevaziđen. Nekada je to bio čisti poli-

tički sukob u zemlji s etnički homogenim stanovništvom (Argentina, Čile). Nekada se politička podvojenost poklapala s klasnom i rasnom (Gvatemala), nekada je predistorija obeležena rasnim podelama (Južna Afrika) ili je reč bila o pretežno etničkom sukobu (Ruanda).

Što se tiče izlaza iz prethodne situacije, oni su različiti ali je uočljivo da se ovakve komisije stvaraju poglavito onda kada je smena prethodne vlasti izvedena uz neke kompromise s prethodnim moćnicima, koji su pristali da promena bude nenasilna i s malo žrtava ali su za uzvrat tražili imunitet od gonjenja i osvete. Takvi su svi latinoamerički primeri, takva je i promena u Južnoj Africi. Malo je situacija kada su komisije nastale posle strane intervencije (Haiti, Sijera Leone, Bosna i Hercegovina) a nema nijedne gde se osećala potreba za telom za utvrđivanje istine posle jasnog političkog uspeha protivnika prethodnog režima. U većini bivših socijalističkih zemalja nema komisija za istinu i pomirenje – u Češkoj, Slovačkoj, Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj i prisajedinjenim delovima Nemačke na redu je ono što se zove tranziciorna pravda: suđenja za krivična dela počinjena pod zaštitom prethodnih vlasti ili "lustracija" – dodatno diskvalifikovanje komunističkih funkcionera.

Postojeće komisije razlikuju se i po vrsti i obimu svojih ovlašćenja. Po pravilu im se otvaraju izvori nedostupni drugima ali se njihov odnos prema radu sudova razlikuje. Dok u Južnoj Africi ponašanje pred komisijom može da utiče na krivični postupak i kaznu, drugde takva veza ne postoji. Komisije u nekim slučajevima mogu da predlože pokretanja krivičnog postupka ako utvrde činjenice koje na to upu-

ćuju. U svim slučajevima, međutim, komisija je neefikasna ako njen rad ne teče uporedo sa sudskim postupcima. Ako je nova vlast, kao u Argentini, prinuđena da odustane od krivičnog gonjenja osoba iz prethodnog režima, komisija se gasi. Ako kasniji događaji podstaknu organe gonjenja na pojačanu aktivnost – kako je bilo u Čileu posle hapšenja Pinočea u Velikoj Britaniji – plodovi rada komisije postaju uočljiviji.

Posebno je pitanje sastava komisija. One moraju da budu reprezentativne: njihovi članovi treba da dolaze iz svih ranije sukobljenih grupa. Da bi, međutim, imali potreban opšti autoritet, oni po nekim svojim osobinama treba da budu cenjeni u svim tim grupama. U Čileu je, na primer, u osmočlanoj komisiji bila polovina Pinočevovih nekadašnjih političkih saveznika i polovina protivnika. U Južnoj Africi je sačinjavaju ugledni belci i ugledni crnci. Ako nema ličnosti koje svi smatraju cenjenim i sposobnim da budu nepristrasne, komisija se popunjava strancima (Gvatemala, Sijera Leone).

II

Posebnosti situacije u Srbiji, SR Jugoslaviji i na celom prostoru bivše SFRJ su, bar na prvi pogled, sledeće.

Sukob u Jugoslaviji, u kome je bez svake sumnje počinjeno mnogo krivičnih dela i kršenja elementarnih ljudskih prava, počeo je u okviru jedne države i završio se (ako se završio) pošto se ta država raspala na više novih država. Ovaj sled događaja umnogome utiče i na ocenu prirode oružanog sukoba i na kvalifikaciju dela za koja se sumnja da predstavljaju zločine prema međunarodnom i unutrašnjem pravu. Na pri-

mer, od kog trenutka se sukob može smatrati međunarodnim, ako se uopšte takvim može predstaviti, ili je to bio i ostao građanski rat? Jesu li u tom sukobu učestvovalе države, stare i nove, ili je to u stvari konflikt između zajednica, obeleženih nacionalnim i verskim svojstvima, i njihovih vođa? Iz toga proizlazi i mogući zaključak o telima za utvrđivanje istine i podsticanje poverenja – hoće li ih osnivati nove države da bi regulisale odnose između sebe, ili su to tela koja treba da nekada zavađene etničke grupe dovedu do spoznaje prošlosti i do pomirenja, odnosno omogućavanja tolerancije i boljih međusobnih odnosa njihovih pripadnika.

Novonastale države su u suštini nacionalne države pojedinih jugoslovenskih naroda. Kao izuzetak mogla bi da važi Bosna i Hercegovina, ali je ona podeljena na dva entiteta, od kojih se jedan, Republika Srpska, jasno vezuje za srpski narod, a drugi, BH Federacija, percipira se mahom kao država u kojoj su Muslimani (Bošnjaci) dominantni. Formalno, drugi izuzetak je SRJ, koja se definiše kao građanska država, ali se ponaša kao država Srba i Crnogoraca. Unutar SR Jugoslavije važi još uvek Ustav Republike Srbije od 1990. godine koji se ne ustručava da ovu državu opiše kao proizvod državotvornih tradicija srpskog naroda. Na osnovu ovog Ustava tokom poslednje decenije usvajano je zakonodavstvo koje je pogoršalo položaj nacionalnih manjina: diskriminacija u praksi bila je još očiglednija.

U nacionalno obeleženim novonastalim državama postoji po pravilu identifikacija s politikom i postupcima koji su posle 1991. godine vođeni u ime dominantne nacije. Takve su zvanične izjave (bar do skora), takva je

terminologija, takvi su školski programi, takvi udžbenici, takve najčitnije knjige. Znači, u odnosu utvrđivanja istine i prevladavanja sukoba nisu države međusobno, nego cela društva kao predstavnici nacija, obuhvatajući i delove nacije koji nisu u državi u kojoj je nacija dominantna. Najveći izlivi mržnje i najstrašniji zločini, koje svi priznaju ali ih različito raspoređuju i doziraju, desili su se u kontekstu međunarodnih (međuetničkih) sukoba, gde učesnike i dalje simbolizuju i predstavljaju nacionalne države.

Utvrđivanju šire istine na jugoslovenskom prostoru nisu prethodili krivični postupci protiv sopstvenih državljana ili sunarodnika zbog povreda humanitarnog prava i zločina protiv čovečnosti ni u jednoj od nacionalnih država. Nekoliko pokušaja te vrste ne mogu se nazvati ozbiljnim. Za to nije bilo potrebno neposredno primenjivati međunarodno pravo: odgovarajući članovi Krivičnog zakona SFRJ, koji su dugo važili u svim tim državama, verno su u jugoslovensko pravo inkorporisali odredbe haških i ženevskih konvencija, Konvencije o genocidu i drugih ugovora o međunarodnom krivičnom pravu.

Nesklonost da se započne s domaćim suđenjima očigledno i dalje postoji. Čak i kada bi vlade bile spremne da pristupe takvim inicijativama, ove ostaju politički nepopularne: njima se još uvek protive javno mnjenje, uticajne političke stranke i pokreti koji obuhvataju ratne veterane (slučaj Norac u Hrvatskoj). U odsustvu nacionalnog krivičnog gonjenja tu je funkciju preuzeo Krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju u Hagu (ICTY). Prvo primljen s podsmehom i potcenjivanjem – ne samo u postju-

goslovenskim sredinama nego i u inostranstvu¹ – Tribunal je postao činilac s kojim svaka vlada mora da računa. Međutim, sada se vlade koje bi htele da uspostave saradnju s Tribunalom, bar na elementarnom nivou, suočavaju s rezultatima vrlo intenzivne i efikasne propagande protiv Tribunala, koju su u prethodnim razdobljima vodile tadašnje vlasti i njihovi mediji. Dok je pod pritiskom inostranstva Hrvatska počela da saraduje i pri kraju prethodnog režima, vlasti u Srbiji su se suočile s ogromnim otporom prema Tribunalu. To potvrđuju ispitivanja javnog mnjenja i izbegavanje političkih stranaka da se izjašnjavaju. Nasleđeni od Miloševićevog režima, argumenti protiv Tribunala i postupaka njegovih tužilaca po pravilu nisu umesni i ne podudaraju se s ozbiljnim kritičarima Tribunala u svetskoj stručnoj javnosti, već su mahom iracionalni i lako ih je pobijati. Drugim rečima, i na primer, umesto da se tužilac kritikuje zbog političkih kriterija prilikom izbora lica za optužbu i prilagođavanja željama velikih sila, tvrdi se da je Tribunal antisrpski (u Hrvatskoj: antihrvatski) i da ga nije mogao osnovati Savet bezbednosti. Loša predstava o Tribunalu zasnovana je i na uskraćivanju elementarnih informacija: još uvek većina obrazovanih građana ne zna da je u sastavu Tribunala i sudija iz Kine, ali zato misli da su većina sudija muslimani.

S druge strane, postoji saglasnost da se pred sudovima u Srbiji povedu postupci protiv protagonista bivšeg režima, ali zbog dela koja su naštetila Srbima. Građani su impresio-

nirani obimom korupcije, zloupotreba, samovolje i represije u prethodnom režimu i podržali bi krivičnopravno razračunavanje s takvom vrstom prošlosti. To se poklapa s lako prihvaćenom parolom da su najveće žrtve režima Slobodana Miloševića i njegovih pomagača upravo Srbi. Iz toga lako proizlazi stav da se nesrpskim žrtvama ne treba baviti, pa čak i to da je mnogo gore biti lopov nego ubica. Imajući u vidu blisku prošlost, i kod nas i na drugim mestima, samoprolašavanje naroda za žrtvu, u čemu prednjače klerikalni krugovi ("mučenički narod") opasan je uvod u sledeće sukobe, jer je žrtvi navodno sve dozvoljeno – i osveta i preventivni rat.²

Sudovi u Srbiji će posle neophodnih promena u sudijskom (a ne samo predsedničkom) sastavu skoro sigurno biti spremni da korektno postupaju u stvarima koje se tiču nezakonitog postupanja bivših funkcionera, uključujući tu i vrhovne vođe, ali je veliko pitanje da li će pod postojećim pritiskom moći da sude optuženima za najteže zločine protiv čovečnosti i humanitarnog prava. Rad komisija za istinu najverovatnije neće pratiti paralelni ili alternativni sudski postupci.

Kako u ovakvim okolnostima zamisliti rad na utvrđivanju istine i izgrađivanju pomirenja u Srbiji?

Ako je sukob bio pretežno na teritoriji Jugoslavije van današnje Srbije, komisija sastavljena od građana Srbije naišla bi na dve vrste teškoća. Prvo, ona ne bi imala pristupa dokumentima, svedocima i drugim izvorima koji

¹ Ujedinjenim nacijama je trebalo četrnaest meseci da izaberu prvog tužioca ICTY Ričarda Goldstona.

² To je bila jedna od pobuda poistovećivanja dela srpske "nacionalne" inteligencije s Jevrejima i Izraelom, prilikom kog se Holokaust često koristio kao alibi za postupanje s Arapima.

se ne nalaze u Srbiji i zavisila bi od naklonosti i izbora vlasti van Srbije. Drugo, s obzirom na nagomilane predrasude, ona ne bi imala autoritet ako bi se izjašnjavala o nedelima za koje su odgovorni nesrbi, jer bi – htela ne htela – bila prepoznata kao srpska. Ako bi se zbog mogućnosti drugog pomenutog prigovora bavila isključivo kršenjima za koje su odgovorni Srbi, verovalo bi joj se na strani, ali bi među Srbima izgubila podršku. Pored toga, Srbi žive i na prostorima gde ima najviše sumnji da su se desila krivična dela (npr. Republika Srpska) pa bi ti Srbi s pravom osporili pravo vlasti u Srbiji ili SRJ da ispituju događaje koji su njima bolje poznati. Jedna komisija, sastavljena od uglednih ljudi iz svih sredina umešanih u protekle sukobe, ne bi imala te teškoće: očekivao bi je naporiji rad ali i veće priznanje u slučaju uspeha.

Znači, u Jugoslaviji bi se moglo obrazovati samo telo koje bi bilo sastavljeno od državljana SRJ sa zadatkom da ispituje događaje koji su se desili na teritoriji SRJ. I ono bi moglo da se upusti u ispitivanje rezultata međuetničkih sukoba (Hrtkovci, Sjeverin, Štrpci) pa bi tim povodom moglo da prevaziđe i same konkretne događaje istraživanjem odgovornosti onih koji su huškali na rat i raspirivali nacionalnu, versku i rasnu mržnju. Takvoj komisiji bili bi dostupni potrebni dokazi u zavisnosti od ovlašćenja koja dobije. Ovakvo telo ne bi smelo da se bavi događajima na mestima koja su sada inostranstvo, pa čak ni ispitivanjem odgovornosti Srba i njihovih vođa za te događaje, jer bi država opet prigrabila pravo da zastupa i Srbe

van današnje države, bez demokratske legitimacije i s podsećanjem na ranije neslavne poteze Slobodana Miloševića kao "vođe svih Srba".³

Kojim bi ovlašćenjima trebalo da bude snabdevena komisija? Ako već ne postoji mogućnost da se odgovorni privole pretnjom krivičnog gonjenja, Komisija bi trebalo da ima pravo da poziva svedoke. U svakom slučaju, na njene pozive morali bi da se odazivaju svi oni koji obavljaju ili su obavljali javne funkcije i koji su bili državni službenici. Ako ni to nije moguće, mogle bi se pozvati žrtve da javno svedoče. Tu je, međutim, važno da se njima obezbedi zaštita od zlostavljanja onih koje će označavati kao krivce. Naravno, komisija može raditi i bez svega toga, uzdajući se u pisane dokumente i druge zapise, ali malo je verovatno da bi to imalo potrebne efekte. Taj posao mogu bolje da obave mediji. Kada je o medijima reč, hoće li im se prepustiti slobodna procena da li će objavljivati izveštaje komisije i u kom će to obliku činiti? Potpuni prikaz izveštaja može se osigurati bar u medijima koje finansira država.

Konačno, personalni sastav komisije od velike je važnosti. Njeni članovi moraju da imaju visok ugled u svim sredinama. Pored lične reputacije, oni moraju da predstavljaju sve relevantne segmente društva, naročito one za koje se misli da su bili u sukobu. Bojim se da je ove uslove teško zadovoljiti.

III

Pomirenje treba da proizađe iz utvrđivanja istine. Pored opštih sumnji da istina doprinosi

³ Treba se setiti "opštesrpske delegacije" na pregovorima u Dejtonu, na čelu s tadašnjim predsednikom Republike Srbije.

pomirenju i tvrdnji da je zaborav uvod u praštanje, moramo se pozabaviti i nekim običnijim pitanjima.

S obzirom na posebnosti jugoslovenskog slučaja, pomirenje postaje složeno. Najakutnija potreba za njim postoji u međunacionalnoj sferi, gde su se dešavale najgore stvari. Komisija koja bi bila samo srpska ili jugoslovenska mogla bi tome da doprinese malo i posredno. Pomirenje u Srbiji i među Srbima trebalo bi da bude pomirenje među političkim neistomišljenicima ili bar među onima koji su bili bivša vlast i bliski bivšoj vlasti s njihovim protivnicima. Usušujem se da kažem da je to pomirenje već postignuto. Mnogi predstavnici bivše vlasti, naročito oni koji su bili na nižim položajima, i dalje su na svojim mestima, ne osećaju se ugroženima a to ne izaziva ni jake proteste. Ako nije reč o kriminalu, pozivi na revanšizam se i ne čuju. Bivše vladajuće stranke, i pored najružnijih invektiva koje su njihovi vođi i portparoli upućivali opoziciji i onima koji su podržavali drukčija mišljenja, tretiraju se kao nova, legitimna opozicija sa svim pravima koja joj sleduju. Članovi nekada vladajućih stranaka masovno i bez otpora prelaze u danas vladajuće stranke, štaviše – u njima zauzimaju položaje. Čak i demonstranti koji traže oslobađanje i rehabilitaciju bivšeg predsednika Miloševića ponekad uz njegove slike nose portrete novih državnika.

Paradoks je u tome što će, ako se Srbi međusobno pomire, njihovo pomirenje s drugima biti otežano. Ako je lako preći preko zala koji su neki Srbi naneli drugim Srbima, još lakše je prenebregnuti zla počinjena drugima. Bez ustanova koje bi obuhvatale sve one umešane u sukobe na celom jugoslovenskom prostoru pomirenje je otežano ali nije nemoguće. U odsustvu regionalnih komisija za istinu i pomirenje, taj će posao izneti ugledni pojedinci, nevladine organizacije, mediji i – nove generacije.

74